

TAHLİL VE TENKİDLER

Y m ä r D a h e r , *Agricultura Anatolica I. Die volkstümlichen landwirtschaftlichen Geräte. Eine wort- und kulturgeschichtliche Untersuchung mit besonderer Berücksichtigung der Türkvölker* (mit 29 Tafeln und 2 Karten). Helsinki 1970. Studia Orientalia XLII. 162 s.

Orta Asya'da Anadolu'ya gelip yerleşen Türkler, yaylak ve kışlaklarda yaşayan göçebeler olarak hayvan sürüleri yetiştirmekle birlikte, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ekincilikle de uğraşıyorlardı. Bunlar, yeni geldikleri yerlere eski ekincilik kültürlerinden birtakım şeyler getirmişlerdi. Bu bakımdan Anadolu'ya gelen Türkler, göçebe yaşamını sürdürmekle birlikte, ekincilik çalışmaları yapmaktan da geri durmuyorlardı. Kuraklıklar veya başka sebeplerle sürülerin kırıma uğramasından ileri gelen yoksulluklar karşısında Türkler arasında ekinciliğin ağırlığı bir kat daha artıyordu.

Türklerin ekincilik alanındaki yaşam ve çalışmalarını ana çizgileriyle çizmek o kadar kolay değildir. Bu yolda bugüne değin deneme olarak bile araştırmalar yapılmamıştır.

Bu bakımdan bu konuda birbirine ters düşen birtakım görüşlerin dile getirildiğine tanık oluyoruz. Meselâ, D.E. Eremeev, 1971'de çıkan bir eserinde, Türk ulusunun etnojenezi üzerinde dururken Anadolu'ya gelip yerleşen Türklerin göçebe yaşamı sürdürdüklerini belirtmekle kalmayarak, ekinciliği Anadolu'da öğrendiklerini söylemekten kendini alamamıştır. Eremeev'in bu yoldaki görüşlerini başka bir yazımızda ele alacağız.

Güzel bir tesadüf eseri olarak, 1970'te bu yolda yeni bir kitap çıktı. Ymär Daher'in kitabı, Türklerin, özellikle Anadolu Türklüğünün ekincilik çalışmalarını gözden geçiriyor. Anadolu Türklerinin ekincilik terminolojisine dayanan yazar, eserinde, Eremeev'in savlarından farklı birtakım görüşlere varmıştır. Bu görüşleri Eremeev'in savlarıyla uzlaştırmak bütün güçtür. Ancak, Daher'in vardığı sonuçlara olduğu gibi katılmadığımızı da saklamayalım.

Daher'in kitabı sekiz bölüme ayrılmıştır. I (9-23. s.), II (24-44. s.) ve III. (45-62. s.) bölümlerde yazar, eski Anadolu'daki ekincilik kalıntılarını

gözden geçiriyor. IV. bölümde (63-73. s.), Türk ulusları ve ekincilik alanındaki bilgileri üzerinde duruyor. V. bölümde (74-119. s.) çağdaş Anadolu'da kullanılan ekincilik araçları üzerine bilgi veriyor. VI. bölümde (120-122. s.), Kâşgarlı Mahmud'un ekincilikle ilgili *terme*'lerini topluyor. VII. bölümde (123-148. s.) ise Özbek, Kara Kalpak, Türkmen, Tatar gibi Türk kollarının ekincilik yaşamını tanıtıyor. Son olarak, VIII. bölümde (149-151. s.) çalışmasının sonuçlarını özet olarak veriyor.

Görüldüğü gibi, kitabın IV, V, VI, VII ve VIII. bölümleri bizi doğrudan doğruya ilgilendiriyor.

Daher'in bu güzel eseri bugüne değin Türk bilim çevrelerinde ilgi görmedi. İşte bu ilgiyi belirtmek üzere yazdığımız bu yazıda, Daher'in üzerinde durduğu birtakım problemlere de dokunup geçmek istiyoruz.

Anadolu'da kullanılan ekincilik araçlarını gözden geçiren V. bölüm, eserin ana bölümüdür. Bu bakımdan Daher, bu bölümü iki alt bölüme ayırmıştır. Bu bölümün «A. Der altaische und fernöstliche Hintergrund» (74-102. s.) adlı alt bölümünde yazar, Anadolu ekinciliğinin «Altay» ve Uzak Doğu köklerini tartışıyor.

Daher (81. s.), Anadolu'ya gelen Türklerin davar (keçi ve koyun) sürüleri yetiştirmekle yaşayan göçebeler olmakla birlikte, ekincilik alanında da Uzak Doğu, Orta-Asya ve İran geleneklerine dayanan birtakım bilgilere sahip olduklarını vurguluyor. Ona göre, Türkler Küçük-Asya'da eski Anadolu geleneğini de sürdürmüşlerdi. Ancak, Türkler Anadolu'da eski «Altay geleneği»ni de saklamışlardı. Yazara göre, Türkçede ve öteki Altay dillerinde geçen ekincilik âletleri terminolojisi buna tanık olarak kullanılabilir.

Bu terminolojinin daha çok «Altayca» olduğu yolundaki savını ispat etmek üzere Daher, Türk diyalektlerinde saban'a verilen adları gözden geçiriyor (87-89. s.).

Altay dillerinde sabana birçok adlar verildiğini belirten yazar, bu adlardan hiç olmazsa bir bölümünün türlü Türk diyalektlerinde kullanıldığını söylüyor. Daher'in inancına göre, bunlardan birkaçı ortak Altaycadır («gemeinaltaisch»). Bu adlara göre, Türklerin Altay çevresinde yaşadıkları çağlarda artık sabanla ekincilik yaptıkları açıktır. Bu çağda Türklerin ağaç saban kullandıkları anlaşılıyor. Son olarak yazar, Türklerin Anadolu âletlerine Altayca adlar verdiklerini belirtiyor.

Bu savları ileri sürdükten sonra Daher, Türklerin saban, tarla sürgüsü, tarla çapası, kürek, bel, orak, yaba, diren (veya dirgen) gibi ekin-

cilik âletlerine verdikleri adları gözden geçiriyor. Meselâ, sabana verilen adlardan söz ederken *amaç*, *andazın*, *azal*, *papura*, *pulluk*, *salda*, *sapan*, *kotan*, *kunde*, *soka* adlarını sayıyor.

Daher, M. Räsänen'in *étymologique* sözlüğüne dayanarak *amaç*'in Farsçadan alındığını söylüyor. Ancak, yazar, Prof. Gerhard Doerfer'in bu yoldaki görüşü üzerinde durmamıştır (Türkische und möngolische Elemente im Neupersischen. Band II: Türkische Elemente im Neupersischen. Wiesbaden 1965. 552. madde). Daher'e göre, sabana verilen bu adlardan hiç olmazsa biri (*azal*) «Altayca» ortak bir addır. Tunguzca *para*'nın tanıklığına göre, bu adın başlangıçta 'kızak' anlamına geldiği ve sonradan 'saban' anlamını kazandığı anlaşılıyor. Bu duruma göre, bu adlardan en eskisi *azal*'dir. Bu adın 'araba oku, arış' anlamı ikincildir. Daher'e göre, *andazın* adı Moğolcadır. Buna karşılık, *sapan* (~*saban*) adı da Türkçe bir addır. İranlılarla giriştikleri ilişkiler sonunda Türkler *amaç* ve *kunde* adlarını almışlardır. Dar bir alanda kullanılan *salda* adı, *typique* bir Türkçe addır. Ancak, Daher bu adın hangi kökten geldiğini belirtmediği gibi, *sala* ve *salda* (~*salta*) biçimleri arasındaki bağlantı üzerinde de durmamıştır. Türkler Anadolu'ya geldikten sonra *pulluk* adını Slav dillerinden almışlardır. Anadolu'da kullanılan *papura* adının kökeni meçhuldür. Bu adın Anadolu dillerinden alınmış olması muhtemeldir. Yazara göre, Türklerin sabanı kullanmaya başlamaları terminolojide açık olarak dile gelmiştir.

Daher'in özet olarak verdiğimiz gözlemleri üzerinde biraz durmak isteriz.

Yalnız Türkmencede kullanılan *azal* adının kökenini bilmiyoruz. G.J. Ramstedt, Ein anlautender stimmloser Labial in der mongolisch-türkischen Ursprache (Journal de la Société Finno-Ougrienne XXXII: 2) adlı yazısında (3. s.), bu adı Tunguzcanın Goldi diyalektinde kullanılan *para* 'Schlitten' ve Moğolca *aral* 'Schlitten; Femerstange' biçimleriyle birleştirmişti. Ona göre, Doğu Türkçesinde ve «Osmanlıcada» geçen *haral* 'Pflug' biçimi Moğolcadan alınmıştır. Paul Pelliot (Les mots à H initiale, aujourd'hui amuie, dans le mongol des XIIIe et XIVe siècles. Journal Asiatique 1925, 193-263). Ramstedt'in yazısını değerlendirirken bu birleştirmeyi tartışmamıştı. Ramstedt'ten sonra Prof. Martti Räsänen (Sprachliche Miscellen. Ungarische Jahrbücher XIX, 99-103) bu birleştirme üzerinde durmuştu. Prof. Räsänen, Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen (Helsinki 1949) adlı eserinde (21. s.) de *haral*'a değindiği gibi, *étymologique* sözlüğünde de bu biçime yer vermiştir. (26a: *(h)aryl', 33a: *azal*).

Bizim inancımıza göre, döne döne verilen *azal* ~ *haral* birleştirmesi tartışılmaya değer bir birleştirmedir. Bizim bildiğimize göre, «Osmanlıca» (Türkçe) sözlüklerde *haral* biçimine rastlanmaz. Yalnız Radloff, Zenker'e dayanarak *haral* 'der Pflug' biçimini «Osmanlıca» bir veri olarak vermiştir. L. Budagov ise (II, 313) *haral*'ı «Çağatayca» bir veri olarak Vámbéry'den almıştır.

Anadolu ağızlarında 'saban' anlamına gelen ve *haral* (veya *aral*) biçimine benzer bir veriye bugüne değin rastlanmamıştır. Doğu Anadolu'da yalnız bir yerde kullanılan *halat* 'saban' biçimi *haral*'la birleştirilemez. Bunun gibi, Anadolu'nun birçok yerlerinde kullanılan ve 'keçi kılından yapılmış büyük çuval' anlamına gelen *haral* adıyla da birleştirilemez. Bu biçim *harar*'dan çıkmıştır. Anadolu'da daha yaygın olarak kullanılan *harar* biçimi ise Arapçadan alınmıştır (Arapça *ğirâr* 'Ziegenhaarsack'). Türkçede yaygın olarak geçen *harar* biçimi yanında kullanılan *haral* biçimi basit bir *dissimilation* sonunda meydana gelmiştir. Anadolu ağızlarında olduğu gibi, bu ad Azeri alanında da *haral* olarak geçer. 'Saban' anlamına gelen bir adın 'çuval' olarak kullanılan bir adla birleştirilmesi ise büsbütün imkânsızdır.

Bu bakımdan Türkmence *azal* adını sabana verilen en eski ad sayan Daher'in görüşüne katılmak güçtür. Yalnız Türkmencede geçen *azal* biçiminin «Altay dillerinde» 'saban' için ortak bir ad olarak kullanıldığı kolay kolay düşünülemez.

Daher'in belirttiği gibi, *andazın* adı Moğolcadan alınmıştır. Yazar, *sapan* (~ *saban*) adının Türkçe bir ad olduğunu da yazmıştır. Ancak bu adın hangi kökten geldiğini bildirmemiştir. «Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkılar» (Türkoloji Dergisi VIII) adlı bildirimizde, *saban* adının Türkçe *sap* kökünden geldiğini yazdık. Bu bakımdan Daher'in, *sapan*'ın Türkçe bir ad olduğu yolundaki gözlemi sağlamdır.

Daher'in Türkçe *kotan* adı için verdiği bilgiler bütünlenmeye ve düzeltilmeye değer. Yazar, bu adın yalnız Anadolu'da kullanıldığını belirtmekle kalmıştır. Oysa bu adın Azeri alanında *k'otan* 'saban' olarak kullanıldığını da biliyoruz. Bu diyalekte *k'otan*'ın *k'otanla* 'pflügen', *k'otançı* 'der Pflüger' gibi birçok türevleri de vardır. Buna benzer bir ad Balkarçada da kullanılır: *γoton* 'Pflug'; *γoton temiri* 'Pflugeisen'; *γoton aγac* 'Pflugbalken'; *γoton carx* 'Pflugkarren' (Pröhle: Keleti Szemle XV, 222).

Daher, *kotan* adını Türkçe *kutan* (*kuşu*), Yakutça *kuṭan* 'eine Art Vogel', *kiütän* 'ein besonderer Landvogel, von der Grösse des Kranichs'

gibi birtakım kuş adlarıyla birleştirmek istemiştir. Kuş adlarının arasına âlet adı olarak kullanıldığını biliyoruz. Meselâ, Almanca *Kranich* 'turna kuşu' adı Kran olarak 'vinç' anlamını da almıştır. İngilizce *crane* 'turna kuşu' olarak kullanıldığı gibi, 'vinç' anlamına da gelir. Macarca *daru* 'turna kuşu' da 'vinç' olarak kullanılır. Ancak, yazar bu yolda bir örnek vermemiştir.

Daher, eserinin başka bir yerinde (108. s.) de Anadolu'da kullanılan *kotan* ve *köten* biçimlerini veriyor. Doğu Anadolu ağızlarında *saban* yerine *kotan* 'büyük pulluk' olarak kullanılır. Bu biçim Türkçe sözlüklerde de geçer. Anadolu ağızlarında *kotan* yanında *kötan* ve *köten* biçimleri de kullanılır.

Bizim inancımıza göre, Anadolu'da, özellikle Doğu Anadolu'da kullanılan *kotan* adının Türkçe *kutan* (*kuşu*) adıyla birleştirilmesi güçtür. Daher, *kotan*'ı kuş adlarıyla birleştirirken Altayca kuş adlarından söz etmişse de, yalnız Türk diyalektlerinde kullanılan birtakım adlar vermekle yetinmiştir. Prof. L. Ligeti, «Mongolos jövevényyszavaink kérése» (Nyelvtudományi Közlemények XLIX, 1935, 190 - 271) adlı yazısında (199 - 200. s.), Macarca *gödény* adından söz ederken Türkçe *kutan*'ın Altay dillerindeki karşılıklarını saymıştı. Ancak, 'saban'-a verilen *kotan* adıyla bu adlar arasında bir bağlantı kurulamaz.

Prof. A. Caferoğlu, «Tarla kültürü etnografyasına göre "kotan"» (Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XIX, 1971, 43 - 50) adlı yazısında, sabana verilen *kotan* adının kökenini uzun uzun tartışmıştır. Ancak, onun bu adı Türk diyalektlerinde kullanılan ve 'ağıl' anlamına gelen *qotan* adıyla birleştirmesi de kolaylıkla savunulamaz. Kazaklar *qotan*'ı 'die Hürde, der Viehstall' ve 'eine Umzäunung in der Nähe des Aules, wo man zur Nachtzeit die Schafe hält' anlamlarında kullanırlar. Kırgızlar da 'ağıl'-a *qoton* adını verirler. Nogaylar ise *qotan* biçimini kullanırlar. (Nogaylar *qotan* yanında *aran* adını da kullanırlar.) Bu verilere göre, 'ağıl' anlamına gelen *qotan*'la 'saban' olarak kullanılan *kotan*'ın birleştirilmesi güçtür.

Türkçe *kotan*'ın kökeni üzerinde dururken Kafkasya diyalektlerinde kullanılan biçimleri de göz önünde tutmak gerekir. Bu bakımdan *kotan*'ın «Altayca» bir ad olması uzak bir ihtimaldir.

Daher, eski ve yeni Türk diyalektlerinde sabana verilen adları gözden geçirirken eski Türkçe *boqursı* 'ağaç saban' adını her nedense anmamıştır. Bu adı Kâşgarlı Mahmud Divanü lügati't-Türk'te vermişti. C.

Brockelmann (Mitteltürkischer Wortschatz. Budapest-Leipzig 1928) *buqursı* 'Pflugschar' diye okumuştur. Besim Atalay da Divan dizininde bu veriyi *bukursı* 'sapan demiri' biçiminde yazmıştır. Daher, Kâşgarlı Mahmud'un ekincilik terminolojisini sıralarken (120 - 122. s.) bu veriyi olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir. Yalnız, bu adın sonundaki *-sı*'yı Korece *soi* 'Eisen' sözüyle birleştirmekten kendini alamamıştır.

G. Clauson (An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford 1972, 319. s.) Kâşgarlı Mahmud'un verisini *bokursı*: biçiminde almış, muhtemel olarak Toharca A *pyākaş* 'a pointed stake' bir alıntı olduğunu belirtmiştir. Clauson, sözlüğünde, bu adın bugün Türki alanında *bokusa* ~ *bukusa* (Jarring 59) olarak kullanıldığını da bildirmiştir. Son olarak Clauson, «The Foreign Elements in Early Turkish» (Researches in Altaic Languages. Budapest 1975. 43-49. s.) adlı bildirisinde (49. s.), *bokarsı*: (sic!) adının Toharca bir alıntı olduğu yolundaki inancını belirtmiştir. Prof. L. Ligeti, «Quelques problèmes étymologiques des anciens mots d'emprunt turcs de la langue hongroise» (Acta Orientalia Hungarica XXIX, 1975, 279 - 288) adlı yazısında (286. s.) Clauson'ın *étymologique* sözlüğüne dayanarak *boqursı* biçimini vermiştir. Son olarak, Tarançıların bu adı *poğursa* 'die Pflugstange' olarak bugüne değin sakladıklarını belirtelim. Yeni Uygurlar ise *buqusa* 'kara saban' biçimini kullanırlar (N.A. Baskakov - V.M. Nasilov, Uygursko-russkiy slovar', Moskova 1939).

Türk diyalektlerinde sabana verilen adları sayarken Daher, Çuvaşça *aGa* 'Pflug' (H. Paasonen, Csuvas szójegyzék, Budapest 1908) adını da vermemiştir. Bu ad çağdaş Türk diyalektlerinde kullanılmadığı gibi, Türk dilinin eski kaynaklarında da geçmez. Bununla birlikte Çuvaşça *aGa* adının Türkçe *saban* adından daha eski olduğu anlaşılıyor. Bu bakımdan Macarca *eke* 'saban' sözü sağlam bir tanıktır (Zoltán Gombocz, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache, Helsinki 1912. 67. madde). Çuvaşça *aGa* biçimi **ekeg* biçiminden çıkmıştır. Bu biçimin Türkçe *ek-* kökünden geldiği açıktır. Türkçe *ek-* fiili bütün Türk kollarda ortak bir köktür. Eski Türkçeden beri kullanılan bu kökün Türk diyalektlerinde eski ve yaygın bir türevi de vardır: *ekin*. Eski Türkçede 'ekin, Saat' anlamında tesbit edilen bu türev, sonradan ilginç anlamlar kazanmıştır. Meselâ, Kazakça ve Kırgızcada *egin* biçimi 'das Ackerfeld' anlamını almıştır.

Kumuklar 'saban'a *purus* adını da verirler. Daher bu adı da saymamıştır.

Daher, Şorların sabana *sala* adını verdiklerini belirtmiştir. Ancak, Şorlar *sala* yanında *qalağış* 'der Pflug' adını da kullanırlar. Yazar; bu bölümde Şorca *qalağış* adını da vermemiştir. Ancak, eserinin başka bir yerinde (145. s.), Şorca *qalağış*'ı *qalaq* biçimiyle birleştirmiştir. Şorlar *qalaq*'ı 'ein grosser Löffel', Tatarlar ise 'eine kleine Schaufel' olarak kullanırlar.

Bu adlar yanında Türk diyalektlerinde 'saban' veya 'kara saban' için *qoş* adı da kullanılır. Meselâ, Kırgızlar kara sabana veya sabana *qoş* adını verirler. Bunun gibi, Tarançılar da sabanı *qoş* olarak adlandırır. Türk diyalektlerinde *qoş* (> *quş*) daha çok 'çift' anlamında kullanılır (*qoş sür-*). Buna göre, *qoş* adı Anadolu'da kullanılan *çift* (< *Farsça*) adına benzer bir gelişme geçirmiştir (*çift sür-*).

Doğu Anadolu'da 'küçük pulluk'-a *cılga* adı da verilir. Zonguldak'ta *cılga* 'saban' olarak kullanılır. Çanakkale'de ise *çılga* 'saban demiri' olarak geçer. Daher (109. s.) *cılga* biçimini vermişse de, kökeni üzerinde durmamıştır.

Bursa çevresinde *pahara* 'ağaç pulluk' olarak geçer. Daher (109. s.) bu veriyi yanlışlıkla *puhara* olarak vermiştir. Bu adın yabancı bir kökenden geldiği açıktır.

Anadolu'da dar bir alanda kalmış birtakım adlar da vardır. Niğde ilinde kullanılan *engez* 'saban' gibi. Bu ad daha çok 'araç, aygıt; keten ve kendirden kalın ip ve urgan bükme aygıt' olarak yaygındır. Anadolu'da *engez* yanında *endez* 'kendir bükmeğe yarayan aygıt' biçimi de kullanılır. Daher (109. s.) yalnız *engez* biçimini vermekle kalmıştır.

Rize ilinde 'ağaç saban'-a verilen *haru* adı da Türkçe bir ad olamaz. Daher (109. s.) bu adı saymakla yetinmiştir.

Artvin'de 'saban'-a *aruna* adı verilir. Daher, bu bölümde bu adı vermemiştir. Ancak, eserinin başka bir yerinde (113. s.) *aruna*'dan söz etmiştir. Rize ilinde kullanılan *haru* biçimiyle bu ad arasında bir bağlantı kurulabilir mi, verilerin azlığı dolayısıyla açık olarak söylenemez. Yalnız, *aruna*'nın Ermenice bir alıntı olduğunu bildirelim (Ermenice *arona*, *harona* 'saban').

Silifke'de 'saban'-a *kaynt* adı verilir. Bu ad 'çerçeve' olarak da kullanılır. Ancak, *kaynt* (~ *gaynt*) Anadolu ağızlarında daha çok 'âlet, araç' olarak yaygındır. Buna göre, 'saban' anlamı sonradan gelişmiştir.

Bunlardan başka, Anadolu ağızlarında 'saban' için birçok adlar daha kullanılır. Daher (109. s.) bu adları saymakla yetinmiştir.

Yukarıdan beri verdiğimiz bilgilere göre, Türk diyaleklerinde 'saban' için kullanılan en eski ve yaygın ad *saban*'dır. Bu adın Türkçe *sap* kökünden geldiğini biliyoruz. Türk diyalektlerinde 'saban'-a *ek-* kökünden gelen bir ad verildiğini ve bu adın bugün yalnız Çuvaşçada *aGa* olarak kaldığını da görmüştük.

Türk diyalektlerinde kullanılan bu eski adlar, Türklerin sabanı bir ekincilik âleti olarak çok eski çağlardan beri kullandıklarına açık bir tanıktır. Ancak, Daher'in ileri sürdüğü gibi, Türkmençe *azal* adının «Altay dilleri» için ortak bir ad olduğu söylenemez.

'Saban' için kullanılan adlardan sonra Daher (89 - 90. s.), tarla sürgülerine geçiyor. Bu bölümde Türkçe *sürgü* yanında *tırmık* ve *taban* adlarını veriyor. Bizim bildiğimize göre, Türkçede *taban* yerine daha çok *tapan* biçimi kullanılır.

Türk diyalektlerinde 'sürgü'-ye verilen adlardan söz ederken Sagaycada kullanılan *porana* 'die Egge' adı da anılabilir. Yalnız Sagaycada kullanılan bu ad Rusçadan alınmıştır. Altay Türkleri 'sürgü'-ye *tırmış* adını verirler. Radloff *tırmış* 'die Egge' biçimini de veriyor. Televütler de *tırmış* 'die Harke, die Egge' olarak kullanılırlar. Sagaylar *porana* yanında *tırbās* 'die Harke, die Egge' adını da kullanırlar. Kırgızlar 'sürgü'-ye *tırmōq* adını verirler. Azerî alanında *dırmıx* biçimi kullanılır. Türkmenler de *dırmıq* 'tırmık' adını kullanırlar. Kara Kalpaklar ise *tırma* olarak tanırlar.

Bundan sonra Daher (91 - 93. s.) Türk diyalektlerinde 'çapa' için kullanılan adları gözden geçiriyor. Altay Türkleri ve Şorlar, tarlayı sürmek için kullandıkları 'çapa'-ya *abıl* 'eine Hacke zum Bearbeiten des Feldes' adını verirler. Bu adın Moğolcadan alındığı anlaşılıyor (*avili* < **abuli*). Yazar, Moğolca *abuli* biçiminin Elamcadan geldiği yolunda bir tahminde bulunuyor : Elamca *habuda* > *abud* > *abul*.

Daher'in ancak bir açıklama denemesi (Erklärungsversuch) olarak verdiği bu birleştirme üzerinde önemle durmak gerekir. Çünkü yazar, bu ve buna benzer birleştirmeleri daha sonra Türklerin ekinciliği bakımından dayanak olarak kullanacaktır. Bizim bildiğimize göre, bugüne değin Moğolcada Elamca alıntılardan söz edilmemiştir. Bu bakımdan Daher'in bu açıklama denemesine büyük bir değer verilemez, inancındayız. Bu birleştirmenin ses yönünden anlaşılmadığını bir yana bırakalım. Yalnız, bu açıklamaya dayanan yazarın, eserinin başka bir yerinde (111. s.), tarla çapasının Elam kökeninden söz ettiğini belirtelim. Çapa üzerine aşağıda

verilecek bilgiler, Daher'in hareket noktasının ne denli gürük olduğunu daha iyi ortaya koyacaktır.

Bunun gibi, Daher'in Türkçe *düven* adı için verdiği *étymologique* açıklama da tartışılmaya ve düzeltilmeye muhtaçtır. 'Harmanda ekinlerin tanelerini başaklardan ayırmak ve saplarını saman durumuna getirmek için kullanılan kızak biçimindeki araç'-a verilen *düven* (~ *düğen*, *döven*, *döğen*) adının Rumcadan geldiği kabul ediliyordu. Bizim bildiğimize göre, Türkçe *döğen* adının Rumcadan geldiğini 1893'te Gustav Meyer, «Türkische Studien I» adlı eserinde yazmıştı. Meyer, eserinin XVI. bölümünde (58-59. s.), Türkçede kullanılan Rumcadan gelme ekincilik *terme*'lerini sıralarken *döğen* adını Rumca $\tau\upsilon\kappa\acute{\alpha}\nu\eta$ biçimiyle birleştirmişti. Son olarak, Prof. Andreas Tietze, «Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch» (Oriens VIII, 204 - 257) adlı yazısında (217 - 218. s. 69. madde), Meyer'in etimolojisini kabul ve tekrar etmişti. Yalnız, Prof. Tietze, Rumca $\tau\upsilon\kappa\acute{\alpha}\nu\eta$ yanında $\delta\omicron\upsilon\kappa\acute{\alpha}\nu\eta$ yan biçimini de vermişti.

Daher (94 - 96. s.) Prof. Tietze'nin verdiği etimoloji yerine yeni bir açıklama denemesi yapmıştır. Ona göre, Türkçe *döğen* (> *döven*) adı 'hauen, dreschen' anlamına gelen *dög-*, *döv-* kökünden çıkmıştır. Bu açıklama ilk bakışta açıktır. Ancak, yapı bakımından Daher'in açıklamasına katılmak güçtür, sanıyoruz. Son olarak, Rumca $\tau\upsilon\kappa\acute{\alpha}\nu\eta$ adının *dikânja* 'düven' olarak Bulgarcaya geçtiğini de söyleyelim.

Daher (101-102. s.) el değirmenlerine verilen adları gözden geçirirken de «Altayca» ortak adlardan söz ediyor. Ancak, verdiği adlar daha çok Türkçedir. Meselâ, Çağatayca *arguçaq* veya *argıçaq* 'Mühlstein' adının Türkçe *ağırşak*'tan çıktığı anlaşılıyor. Türkçe *ağırşak* 'Kugel, Ball, ein rundes Ende, Knauf, Knoten', 'Griff des Blasebalgs, des Ruders' ve 'Knospe, Drüse, Geschwulst' olarak kullanılır. Bu sözün Divanü lûgati't-Türk'ten beri kullanıldığını biliyoruz. Kâşgarlı Mahmud *ağırşaq* 'ağırşak' biçimini vermiştir (C. Brockelmann, MW). Drevnetyurkskiy slovar' yazarları bu veriyi sessizce *oğırşaq* 'ig' diye düzeltmişlerdir (365. s.). Kâşgarlı Mahmud, bu veriyi filkatu'l-mağzali 'bout arrondi au bas du fuseau' (Biberstein Kazimirski, Dictionnaire arabe-français I, 634) diye tarif etmiştir. Ebû Hayyân *ağırşaq* (A. Caferoğlu bas., 2 ve *16) biçimini vermiştir. Leiden yazmasında ise *ağırşaq* 'Schwergewicht der Spindel' (M. Th. Houtsma, Ein türkisch-arabisches Glossar. Leiden 1894, 49. s.) olarak geçer. Tuhfet'te (T. Halasi-Kun bas., 11. s.) *awurşuq* biçimi yanında *ağırşaq* biçimi de geçer. Sonradan eklenen bu biçimin Türkmençe bir biçim olduğu açıktır. İbnü-Mühennâ sözlüğünde ise *ağırşuq* 'ağırşak' (Ap-

tullah Battal, İbnü-Mühennâ lûgati, İstanbul 1934, 8. s.) biçimi saklanmıştır.

Pavet de Courteille (Dictionnaire turk oriental, Paris 1870, s. 26) Çağataycada *ağırşaq* 'peson du rouet; planchette arrondie qui couronne le haut du piquet de la tente; os du genou' olarak kullanıldığını bildiriyor. (Pavet de Courteille, sözlüğünde, *ağırşaq*'ı 'peson du fuseau' yerine yanlışlıkla 'peson du rouet' diye tarif etmiştir.)

Anadolu ağızlarında da *ağırşak* yaygın olarak kullanılır.

Modern Türk diyalektlerinde *ağırşak* yerine daha çok *urçuq* biçimi kullanılır. Meselâ, Nogaycada *urşık* 'iğ', Balkarcada *urcuq* 'Spindel' (Pröhle : Keleti Szemle XV, 265), Tatarcada *orçok* 'Spindel, Getrieb in der Mühle' (G. Bálint, Kazáni tatár nyelvtan II, 28), Kazakçada *urşuq* 'die Spindel', Özbekçede *urçuq* 'iğ' gibi birtakım biçimler göze çarpar. Ancak, bu biçimler yalnız çağdaş Türk diyalektlerinde geçer. Eski eserlerde bunlara benzer bir veriye rastlanmaz. Buna göre, *urçuq*'un daha yeni bir biçim olduğuna hükmetmek gerekir.

Bu verilere ek olarak, Macarca *orsó* 'iğ' sözünün Türkçeden geldiğini belirtelim (Z. Gombocz, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki 1912. 151. madde). Son olarak Prof. L. Ligeti, *Orsó* szavunk török háttére (Magyar Nyelv LXVI, 1970, 412 - 421) adlı yazısında, Macarcada kullanılan *orsó* biçiminin Türkçe karşılıklarını gözden geçirmişti. Prof. Ligeti, *ağırşaq* > *urçuq* gelişmesi üzerinde de durmuştu. Yazımızı daha çok uzatmamak için *ağırşaq*'la *urçuq* arasındaki bağlantıya değinmek istemiyoruz. Yalnız, bu problemin çok karışık olduğunu söylemekle yetinelim.

Türkçe *ağırşak* adının etimolojisi de ilginçtir. Ancak, bu yazımızda bu problemin tartışılması da uzun sürer. Bu bakımdan bu yazımızda yalnız Türkçe *ağırşak*'ın birtakım anlamları üzerinde duralım.

Radloff, *ağırşak* maddesinde, *çadır ağırşaqı* 'der Knopf des Zeltes', *diz ağırşaqı* 'Kniescheibe', *domuz ağırşaqı* 'Saufenchel, Rossfenchel' gibi birtakım örnekler vermiştir. Bu örnekler arasında bizim için ilginç bir veri de vardır : *değirmen ağırşaqı* 'Mühlstein'. Bu veriye göre, *ağırşak*'ın Türkçede 'değirmen taşı' anlamına geldiği anlaşılıyor. Bizim inancımıza göre, Daher'in verdiği Çağatayca *arguçak*, *argıçak* 'Mühlstein' biçimi Türkçe *ağırşak*'ın *métathétique* bir biçiminden başka bir şey değildir : *ağırşak* (~ *ağırçak*) > **argışak* (~ **argıçak*) > **arguşak* (~ **arguçak*).

Prof. Ligeti, yukarıda verilen yazısında, Türkçe *ağırşak*'ın eski ve yeni bütün biçimlerini toplamıştır. Ancak, Çağatayca *arguçak*, *argıçak* biçimi onun gözünden kaçmıştır.

Bundan sonra yazar, 'değirmen'-e verilen birkaç ad üzerinde daha duruyor. Çuvaşça *arman* 'Mühle', Türkçe *değirmen* gibi. Çuvaşça *arman* (< **avârman*) adının *ar-*, *avâr-* 'mahlen' kökünden geldiği açıktır. Türkçe *değirmen* adı da *-men* ekiyle yapılmış bir türevidir. Ancak, Daher'in, 'değirmen'-e verilen bu adların Altayca ortak adlar olduğu yolundaki görüşüne katılamıyoruz.

Daher, V. bölümün «B. Bau und Benennungen der landwirtschaftlichen Werkzeuge der anatolischen Tradition» adlı alt bölümünde (103-119. s.), Anadolu'da kullanılan saban, sürgü, tapan ve tırmık, kazma, bel, orak, tırpan, düven gibi ekincilik âletlerinin adlarını gözden geçiriyor. Eserin bu bölümünde de üzerinde durılmaya değer birçok veriler vardır.

Meselâ bu bölümün başında yazar, 'saban veya düven okunu boyunduruğa bağlayan ağaç'-a verilen *bedelkılıç* adını saymakla kalmıştır. Anadolu'da bu ağaca birçok adlar verildiği yazarın gözünden kaçmıştır: *dedegülüç* 'sabanlarda eğeği oka bağlayan çivi, boyunduruğun ucundaki deliğe geçirilen ağaç', *dedekazığı*, *dedekıl*, *dedekılıcı*, *dedekılık*, *dedeveli*, *gedakıl* 'saban okunun boyunduruğa takıldığı yerdeki ağaç çivi, araba çeki çivisi', *gedavla*, *gede* 'boyunduruğun sabana takılan kısmı', *gedeliç çivisi* 'boyunduruğu sabana tutturmak için saban okunun ucundaki deliğe sokulan çivi, çeki çivisi', *gedevle* 'çeki çivisi' gibi. Yazar, *dedegülüç*, *gedekıl* (Dergi'de *gedekıl* olarak verilen bu adın *gedakıl* diye düzeltilmesi gerekir), *gedeliç çivisi* adlarını *alphabetique* sıralarına göre vermişse de, bu adları birleştirmemiştir. Bundan başka, Daher bu adların etimolojisi üzerinde de durmamıştır. Prof. Andreas Tietze, «Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache» (Oriens X, 1 - 47) adlı yazısında (30. s. 214. madde), *dedegülüç*, *dedekılıcı*, *dedekılık*, *dedekıl* gibi adların Bulgarcadan alındığını yazmıştı. Daher, Prof. Tietze'nin yazısını birçok yerlerde kullanmışsa da, bu adların etimolojisini vermemiştir. Onun *bedelkılıç*, *dedegülüç*, *gedekıl* gibi biçimleri birleştirmemesini de bir eksiklik sayıyoruz. Prof. Tietze de *bedelkılıç* biçimiyle *dedegülüç*, *dedekılık* biçimleri arasındaki yakınlığı gözden kaçırmıştır. Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, bu yolda bir yığın yeni veriler vermiştir: *dedeagacı*, *dedefilli*, *dedeğılı*, *dedegülü*, *dedegülüç*, *dedegülünc*, *dedeğılıç*, *dedegülü*, *dedeğülüç*, *dedehasan*, *dedeğüllü*, *dedekazığı*, *dedekıl*, *dedekılı*, *dedekılıcı*, *dedekılıç*, *dedekılınc*, *dedekılı*, *dedekülle*, *dedekılıç*, *dedegüllü*, *dedevelle*, *dedeveli*,

dedille, *dedivelle* 'sabanda okun ucundaki deliğe geçirilerek boyunduruk ve sabanı birbirine bağlayan kayış halkaya geçirilen ağaç çivi'. Bunlardan başka, Derleme Sözlüğü'nde *dedegül*, *dedegülü* ve *dedöğle* 'saban okunu boyunduruğa bağlayan kayış halka' biçimleri de verilmiştir. Zanaat Terimleri Sözlüğü'nde de birkaç yeni veri geçer : *dede* 'ok ucundaki deliğe geçirilen ağaç', *dedegülüçivisi* ve *dedeoğlu* 'boyunduruktan gelen bir sırim yardımıyla sabanın toprağa az ya da çok girmesini sağlayan ok üzerindeki bir kaç çivi', *devekılacı* 'saban okunu ökçeye bağlayan ağaç'. Bütün bu verilere ek olarak, Anadolu ağızlarında kullanılan *gedevle* 'çeki çivisi', *gedeliç çivisi* 'boyunduruğu sabana tutturmak için saban okunun ucundaki deliğe sokulan çivi, çeki çivisi', *gerdeliç* 'çift sürerken saban okunu vaziyete göre uzatmak veya kısaltmak için ok deliklerine takılan çomak', *gevele* 'saban okunun ön taraf ucuna çakılan ağaç çivi', *gevere* 'sabanın kılıcını saban oku ile kaşa raptetmek için kullanılan demir çivi', *gevre* 'saban okunu ökçeye bağlayan çivi' biçimlerini de sayalım. Son olarak, Kıbrıs'ta *dedegül* biçimini tesbit ettiğimizi de söyleyelim. Derleme Dergisi'nde *gede* 'boyunduruğun sabana takılan kısmı', *gedeliç çivisi*, *gedakıl*, *gedekılac* 'boyunduruğu sabana tutturmak için saban okunun ucundaki deliğe sokulan ağaç çivi', *gevele*, *gedavla*, *gedeğle*, *gedevle*, *gevebe çivisi*, *geve çivisi*, *gevere*, *gevile*, *gevre* 'saban oku ile saban tabanını birbirine bağlayan çivi', *gever* 'boyunduruğun kayış bağlanan yeri' gibi birtakım biçimler de geçer. Ancak, Derleme Sözlüğü'nün VI. (g) cildi 1972'de çıkmıştı. Bu bakımdan Daher bu cildi görememiştir. Prof. Tietze bu biçimlerin etimolojisi üzerinde dururken Türkçe *kılac* 'saban ökçesini oka bağlayan ağaç parçası' biçimini de vermiş, *dedekılacı* adını bir halk etimolojisi saymıştı. Ancak, *kılac* sözünün *kılmac* 'sabanı ok ile eneye bağlayan çivi' biçimi onun gözünden kaçmıştı. Son araştırmalara göre, 'kara sabanın ökçesini oka bağlayan parça' olarak *gılac* biçimi de kullanılır. Bu yolda açık ve sağlam bir hüküm verebilmek için, eski biçimlerin tanıklığına ihtiyaç vardır. Prof. Tietze'nin Bulgarca etimolojisi yalnız *tekliç* 'oku dingle bağlayan demir çiviler' biçimi için geçerlidir. Halk etimolojisi imkânlarına mukabil, bu etimoloji Anadolu'da kullanılan bütün biçimleri açıklayamaz.

Bunun gibi, *buğle* 'sabanlarda kulağı sabana bağlayan ağaç' adını *büylü* 'sabanlara takılan ince ağaç' biçimiyle birleştirmek gerekirdi. Bundan başka, Anadolu ağızlarında *buylu*, *buyru*, *büğlü*, *puylu*, *puru* gibi birçok biçimler daha geçer. Yazar, 'saban kulağı' anlamına gelen bütün bu biçimleri almamış, yalnız dar bir alanda kullanılan *buğle* ve *büylü* gibi yan biçimleri vermekle yetinmiştir. Ayrıca, 'saban kulağı' anlamına gelen

buylu adının Türk diyalektlerindeki karşılıkları üzerinde de durmamıştır. Meselâ Kırgızca *buyla*' (boğa veya devenin burnuna takılan ve dizgini tutturmaya yarayan) ağaç çubuk'; 2. 'iğın ucundaki çubuk' adıyla bu ad arasında bir bağlantı olup olmadığını araştırmak da yararlı olabilirdi. Bu adı Tarancılar da *buyla* 'ein Nasenpflock mit einem Stricke (der zum Lenken der Kamele und Rinder dient)' olarak saklamışlardır.

Daher (104. s.) *cemek* ve *çemek* adlarını da birleştirmemiştir. Anadolu ağızlarında *cemek* 'üvendirenin alt ucunda bulunan küçük yassı demir' olarak kullanılır. Anadolu'da *çemek* biçimi de bu anlamda geçer. Kastamonu ilinde *cemek* yerine *cömek* biçimi de kullanılır. Bundan başka, Kastamonu ilinde *çömek* 'sabanın toprağını kazmağa yarıyan üvendire ucundaki demir, *cemek*' olarak geçer. Konya'da *cemek* yerine *cemiş* biçimi kullanılır. Ancak, yazar, dar bir alanda kalan bu biçimi vermemiştir. Buna karşılık, Anadolu ağızlarında *mecek* 'çamur kazımak üzere üvendire ucuna takılan aygıt, *cemek*' adı yaygın olarak geçer. Daher, her nedense bu biçimi de vermemiştir. Anadolu ağızlarında birçok yerlerde geçen *mecek* biçimi, *cemek* (~ *çemek*) adıyla birleştirilebilir: *cemek* > *mecek*. Buna göre, *mecek*, *cemek*'in *métathétique* bir biçimidir.

Isparta, Burdur illerinde *cemek* (~ *çemek*) yerine *mizmile* 'saban-daki çamur veya toprağı kazımağa yarıyan ve üvendire ucunda takılı bulunan demir aygıt, *çemek*' adı kullanılır. Bu ad Burdur'da *mizmele* olarak da geçer. Bu adlardan söz ederken Isparta ilinde kullanılan *mizmil* 'sırığın ucuna takılan sivri demir' biçimini de göz önünde tutmak gerekir. Aydın ilinde geçen *bizmile* 'nodul' biçimi de önemli bir veridir. Bu biçime dayanarak *mizmile* adının Türkçe *biz* kökünden geldiği söylenebilir. Anadolu ağızlarında kullanılan *bizlengiç* 'ucu çivili sopa, üvendire' adı da *biz* kökünden yapılan *bizle-* (ucu nodullu değnekle) dürtmek' fiilinin bir türevidir. Yabancı dillerden alınan *meses*, *üvendire* gibi adlar Türkçe *bizlengiç*'in dar bir alanda kalmasına yol açmışsa da, Anadolu ağızlarında bu ad da saklanmıştır. Radloff bu adı *bizlengiç* 'der Stecken des Ochsentreibers' olarak vermiştir.

Daher (104. s.), 'yedeğe koşulan öküz çifti'-ne verilen *çovgar* adını vermişse de, bu adın daha çok *çovgar* olarak kullanıldığını bildirmemiştir. Türkçe *çovgar*'ın Rumcadan geldiğini de belirtelim (A. Tietze : Oriens VIII, 219. s. 76. madde).

Daher'in belirttiği gibi (105. s.), 'sabanı idare ederken tutulan ağaç'-a verilen *dutak* adı *dut-* kökünden çıkmıştır. Ancak, Anadolu ağızlarında bu ad daha çok *tutak* 'saban eyeğinin elle tutulan kısmı' olarak geçer. Yazar bu biçimi *saban tutağ* olarak vermiştir (109. s.).

Daher (105, 106. s.) *eğef* 'saban okunu boyunduruğa bağlayan halka gibi bükülmüş ağaç' *evef* 'saban kolu ile boyunduruğu bir ağaca bağlayan halka', *eyef* 'kağrı veya saban oklarını boyunduruğa tutturan halka biçiminde bükülmüş ince ağaç', *eygef* 'saban kayışı yerinde kullanılan eğri ağaç', *eyyaf* 'saban kayışı ucuna yaş meşe ağacından örülmek suretiyle yapılan eğri halka', *iyef* 'saban okuna geçirilen ağaç halka' gibi adları da dağınık olarak sıralamıştır. Bu adlara *iğef* 'saban okunu boyunduruğa bağlayan ağaç halka' biçimini de katmak gerekir. Bütün bu biçimleri bir maddede toplamak daha uygun düşmez mi?

Daher bu bölümde (106. s.) *ezelgiç* 'saban okunu eyefe tutturan çivi' adını veriyor. Derleme Sözlüğü'nde bu veri *ezelgit* olarak geçmiştir.

Daher (108. s.) 'üvendire' anlamına gelen *meses* ve *mesis* biçimlerini saymışsa da, bu biçimlerin Arapçadan alındığını bildirmemiştir. Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılan bu adların Arapçadan geldiğini Prof. A. Tietze, «Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch» (Jean Deny armağanı. Ankara 1958, 255-333) adlı yazısında belirtmişti (309. s. 210. madde). Yazar, Prof. Tietze'nin «Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch» (Oriens VIII, 204-257) ve «Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache» (Oriens X, 1-47) adlı yazılarından yararlanmışsa da, onun bu yazısını görmemiştir. Prof. Tietze'nin bu yazısında ekincilikle ilgili birçok bilgiler de vardır (321. s.).

Sabanla ilgili *terme*'leri sayarken D. 'tutak'-a verilen *maç* adını vermemiştir. V.T. Džangidze (Dmanisskiy govor kazaxskogo dialektu azerbajdzanskogo jazıka. Baku 1965. 100.s.) bu adın Gürcüden alındığını söylemişti (Gürcüce *manço* 'tutak'). Bu adın kökeni bakımından Ermenice *maç* 'saban' da göz önünde tutulabilir. Bundan başka, *amaç* adıyla birleştirilmesi de düşünülebilir.

Bu bölümde Daher (108. s.) *obsa* 'üvendirenin, alt ucundaki yassı küçük demir' ve *obussa* biçimlerini vermekle kalmıştır. Bu biçimler *ofsa* ve *opsa* 'üvendirenin alt tarafı ucunda bulunan çamur kazıyacak yassı demir' ve *hopsa*, *hopuza* 'üvendirenin alt ucuna takılan yassı demir, cemek' gibi birkaç veriyle bütünlemek kolaydır. Yazarın verdiği biçimler Konya ilinde geçer. Bizim saydığımız veriler de Konya'da kullanılır. Buna karşılık, *opsa* biçimi Konya, Isparta, Burdur, Çanakkale gibi birçok illerde yaygın olarak geçer.

Bu bölümde *kazavı* 'cemek' adı da verilebilirdi. Ancak, bu adın daha çok 'harman sıyrgısı' olarak kullanıldığını biliyoruz. Daher de *kazağw*'yu

'harman sıyrgısı' olarak vermiştir (117. s.). Bu anlamda *kazağı* (~ *ka-zağı*) biçimi de yaygındır.

Burdur'da 'cemek'-e *kazağaç* adı da verilir. Daher (107. s.) bu adı saymakla kalmıştır.

Bundan sonra Türkçede 'tırmık, sürgü' için kullanılan adlara geçen Daher, (109-110. s.) *taban* ~ *tapan* adlarını veriyor. Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılan *daban* biçimi yazarın gözünden kaçmıştır.

Daher (110. s.) bu bölümde Sinop'ta kullanılan *keşen* 'tırmık' adını da saymamıştır. Sinop ve Samsun illerinde bu adın *keşen* biçimi de geçer.

Türkçede 'orak' ve 'tırpan'-a verilen adları sıralarken Daher (113. s.) *gazebi* 'tırpan' adını saymakla kalmıştır. Bu adın *gözebi* 'tırpan' biçimini de bir katkı olarak verelim.

Bundan başka, Daher Anadolu'da 'orak' için kullanılan adları sayarken *kavrama* 'orak' adını da vermemiştir. Bu ad 'dişli orak' olarak da kullanılır.

Bunun gibi, yazar (113. s.) 'bir çeşit orak' olarak kullanılan *kerimti* adı yanında *kerindi* 'tırpan' ve *kerinti* 'tırpan' biçimlerini vermiştir. Anadolu ağızlarında 'tırpan'-a *kerendi* ve *kerenti* adı da verilir. Bunlardan başka, *girinti* biçimi de 'orak, tırpan' olarak kullanılır. Ordu'da bu ad 'ağaç dallarını kesmeğe yarıyan orağa benzer bir aygıt' olarak geçer. Giresun'da ise *kirinti* biçimi 'orak, tırpan gibi ot biçmeğe yarar aygıt' için kullanılır.

Anadolu'da 'düven'-e verilen adlara geçen Daher (115. s.), 'araba oku, kağı oku' ve 'düven oku' olarak kullanılan *arış* adını veriyor. (Eserde verilen *arıs* biçimini *arış* diye düzeltmek gerekir.)

Bundan sonra yazar, *arkıt* 'düvenle boyunduruğu birbirine bağlayan ok' adını veriyor. Anadolu ağızlarında bu ad *alkıt ağacı* olarak da geçer.

'Düven'-e verilen *carcar* ve *cercer* adlarına gelince : Anadolu'da 'düven'-e *cırcır* adı da verilir. Bu biçim 'pamuk kozalarının, pamuğunu ve çekirdeğini birbirinden ayıran çıkırık' olarak da kullanılır. Ortak kültür dilimizde *çırçır* biçimi 'pamuğu çekirdeğinden ayırmaya yarayan çıkırık' olarak yaygındır. Prof. Tietze, «Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch» (Jean Deny Armağanı. Ankara 1958. 255-333) adlı yazısında (269 - 270. s. 34. madde), *carcar* ve *cercer* biçimlerinin Arapçadan geçtiğini yazmıştı. Türkçe *çırçır* biçiminin de Arapçadan geldiği açıktır.

Anadolu'da *dirgen* adı yanında *ergimat* 'harman diğreni' ve *ergimadı* adları da kullanılır. Ancak, Daher bu adları vermemiştir.

Daher (116. s.), *düğenselik* 'düvenoku', *düvenselik* 'düveni boyunduruğa bağlıyan uzun ağaç', *düvensilik* 'düveni boyunduruğa bağlıyan uzun ağaç' adlarını verdikten sonra *düğensürüt* 'düven oku', *düvençere* 'düveni çeken ağaç, düven oku' ve *düvensil* 'düvene takılan ağaç çivi' adlarını sıralamıştır. Bu adlara *düğensilik* 'düven oku' biçimini de katalım. Bunlardan başka, Anadolu'da *düvensırtı* ve *düvensir* biçimleri de 'düven oku' olarak kullanılır (Zanaat terimleri sözlüğü. Ankara 1976). Son olarak, Anadolu ağızlarında *demirselik* ve *demirsilik* 'sabanda saban demirinin takıldığı yer' biçimleri de geçer. Daher, bu adları ayrı ayrı vermekle yetinmiştir.

Prof. Tietze, «Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch» (Oriens VIII, 204 - 257) adlı yazısında (217. s. 69. madde), bu adları *düven* adıyla birleştirmişti. Yalnız, *düvenselik*, *düvensilik* gibi adların türev olarak açık olmadığını belirtmişti. Daher, Prof. Tietze'nin bu yazısını sık sık kullanmıştır. Bu bakımdan bu adları verdikten sonra, Prof. Tietze'nin bu yoldaki fikrini belirtebilirdi.

Yukarıda saydığımız bütün biçimleri uzun uzun tartışmak istemiyoruz. Yalnız, *düvenselik* ~ *düvensilik* (~ *düvensil*), *düğensürüt* ve *düvençere* adlarının birleşik adlar olduğunu söyleyelim. Meselâ, *düğensürüt* 'düven oku' adı *düğen* (~ *düven*) adıyla *sürüt* 'düveni boyunduruğa bağlıyan ok' adının birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu adın *sürütgü* 'düven oku' biçimi de kullanılır. Bundan başka, *sırt* 'ucu çatalımsı düven oku' biçimi de göz önünde tutulabilir. Isparta ilinde 'düveni boyunduruğa bağlayan ucu demirli ağaç'-a *sırt* adı verilir (Zanaat terimleri sözlüğü. Ankara 1976). Bundan başka, Konya ilinde *sırt* 'harmanda düven sürmek için ön tarafa takılan ay gibi eğri ağaç' olarak da kullanılır.

Bunun gibi, yalnız Giresun ilinde kullanılan *düvençere* 'düveni çeken ağaç, düven oku' adı da *düven* adıyla *çerek* veya *çerek* adlarının birleşmesi sonunda meydana gelmiştir. Anadolu'da *çerek* adı 'tavan süpürgesinin sırtığı, yapı işlerinde kullanılan sırik' olarak geçer. Anadolu ağızlarında *çerek* biçimi daha yaygın olarak kullanılır. *Çerek* 'ince uzun ve yuvarlak sırik, dilme' olarak Anadolu'nun birçok yerlerinde geçer. Çankırı ilinde ise 'kağnı oku'-na *çerek* adı verilir. Buna göre, 'düven oku' olarak kullanılan *düvençere* adının **düven çereği* (veya **düven çereği*) adından geldiği açıktır.

Anadolu ağızlarında kullanılan *çerek* (~ *çerek*) adına gelince: Bu

ad, 1960'ta çıkan bir yazımızda belirttiğimiz gibi (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1960, 317 - 318. s. 296. madde), ortak kültür dilimizde kullanılan *herək* adının yeni bir şeklinden başka bir şey değildir.

'Düvene takılan ağaç çivi' olarak kullanılan *düvensil* adı da *düven* ve *siğil* (~ *siyil*) 'ağaç kamâ' adlarının birleşmesinden meydana gelmiş olabilir: **düven siğili* > **düven siğil* > *düvensil*. Ancak, elimizdeki verilerin azlığı karşısında bu yolda kesin bir şey söylenemez.

Bu örneklerle göre, *düvensilik* (~ *düvenselik*) 'düveni boyunduruğa bağlayan uzun ağaç' adının da birleşik bir ad olduğu açıktır, sanıyoruz. Yalnız, elimizdeki bilgilerin azlığı dolayısıyla bu adın ikinci bölümü için açık bir şey söylenemez. Bu adı *düvensil*'le birleştirmek anlam ve yapı bakımlarından güçtür. 'Uzun ağaç' anlamına gelen *düvensilik* adı, 'uzun ağaç'-a verilen Türkçe *sırık* adını akla getiriyor. Buna göre, *düvensilik* adı **düven sırığı* adından çıkmış olabilir, *düvenselik* biçimi olmasa. Bundan başka, Anadolu ağızlarında kullanılan *sevik* 'el ve taş değirmenlerinin üst taşlarının orta deliğine mil geçmek için konulan tahta' adı da göz önünde tutulabilir. Bu adın *zivik* biçimi de 'düven okunu boyunduruğa bağlayan ağaç; kapı rezesi, mandal' olarak kullanılır. Bu bakımdan *düvenselik* (~ *düvensilik*) adı **düven seviği* (veya **düven siviği*) > **düven seliği* (**düven siliği*) takımından çıkmış olabilir. Bu yolda daha açık bir hükme varabilmek için yeni verilerin tanıklığını beklemek gerekecektir.

Anadolu'da 'düven oku'-na *gemilti* adı da verilir. Bu ad yanında *geminti* 'düvende boyunduruğa bağlanan uzun ağaç, ok' biçimi de kullanılır. Daher (116. s.) bu biçimleri saymışsa da, *gemindi* biçimi gözünden kaçırmıştır.

Yazar, bu verilerden sonra Artvin'de 'düven' olarak kullanılan *gemtahta* adını vermiştir. Ancak, bu ad üzerinde durmamıştır.

Anadolu'nun birçok yerlerinde *gem* 'düven' ve 'harman' olarak geçer. Buna göre, *gemtahta* adı 'harman tahtası' anlamına gelen birleşik bir adıdır.

Daher'in *gemtahta* adını *étymologique* bakımdan açıklamamasını bir yana bırakalım. Ancak, düvenle ilgili *terme*'leri gözden geçirirken 'düven' ve 'harman' olarak kullanılan *gem* adını almak gerekirdi.

Daher (116. s.) 'harman süpürgesi' olarak kullanılan *geven* adını da saymakla yetinmiştir. Ancak, eserinin birçok yerlerinde *étymologique* açıklamalar veren yazar, *geven*'in etimolojisi üzerinde de durabilirdi. Bi-

zim inancımıza göre, yalnız bir yerde (Karacaviran [?]) kullanılan bu ad, 'dikenli bir çalı'-ya verilen *geven* (~ *keven*) adından çıkmıştır. 'Dikenli bir ot'-a verilen *yavşan* adının da yurdumuzun birçok yerlerinde 'süpürge' olarak kullanıldığını biliyoruz, dallarından süpürge yapıldığı için.

Daher (116. s.) bu bölümde Giresun ilinde kullanılan *gömeni* 'düveni boyunduruğa bağlayan ağaç' adını vermişse de, Ordu'da kullanılan *göndel* 'düveni boyunduruğa bağlayan ağaç' adını almamıştır. Bu adın *gönder* 'uzunca sopa, üvendire, uzun sırik; bayrak sopası' biçimiyle birleştirilmesi gerekir. 'Sopa, sırik' olarak kullanılan *gönder*'in Rumcadan geldiğini biliyoruz.

Bu bölümde (117. s.) yazar, 'harman toplamaya yarayan bir araç'-a verilen *kubdon* adını veriyor. Derleme Sözlüğü'nde bu ad *kubdan* olarak verilmiştir. Buna göre, Daher'in verdiği adı *kubdan* diye düzeltmek gerekir, sanıyoruz.

Daher (117. s.), bu bölümde, *kürenpe* 'sıyrgı' ve kürepe 1. 'odun veya çalı kesmeğe yarar demir bir aygıt, tahra, gürebi' 2. 'harman sıyrgısı' adlarını veriyor. Ancak, *kürepe* adı yanında geçen *kürenpe* biçimindeki -n- sesinin anorganique bir ses olduğunu belirtmiyor. Bundan başka, 'tahra' anlamına gelen *kürepe* biçimini *kürebi* 'diken ve çalı kesmeğe mahsus yarım ay biçiminde küçük balta, çekme', *güreli*, *gürebe* 'diken, çalı kesmeğe mahsus ucu eğri küçük balta', *gürepe* 'ağaç veya dal budamak için kullanılan ucu eğri küçük balta', *gürebe* 'diken ve saireyi kesmek için sırik ucuna geçirilen keski', *gürebi* 'ucu kancamsı bir çeşit küçük balta' gibi adlarla da birleştirmiyor. Bu adların Rumcadan alındığını biliyoruz (A. Tietze : Oriens VIII, 229. s. 157. madde). Ancak, Daher eserinin başka bir yerinde (113. s.), *korepi*, *körepe*, *gürebi*, *gürepe*, *gürebi* 'tahra' biçimlerini sıralamış, Tietze'ye dayanarak bu biçimlerin Rumcadan geldiğini de bildirmişti. Buna göre, yazarın bu maddeleri birleştirmesi gerekirdi.

Bundan sonra Daher, 'harman sıyrgısı' olarak geçen *kürüngü* ve *kürütgü* adlarını veriyor. Bu adlara ek olarak *kürükü* 'kar küremeğe yarar sıyrgı' biçimi de katılabilir.

Anadolu'da 'harman sıyrgısı'-na *kehel* adı da verilir. Ancak, Daher bu adı saymamıştır. Onun verdiği *hel* 'harman sıyrgısı' (117. s.) biçimi *kehel*'le birleştirilebilir mi, açık olarak söylenemez. Anadolu'da *hel* adı yanında birçok yerlerde *hal* 'harman ve kar sıyrgısı' biçiminin kullanıldığını da saklamayalım.

Daher (117. s.) 'düveni boyunduruğa bağlayan ağaç' anlamına gelen

ödde ve *örke* adlarını bir maddede vermiş, ancak bu iki ad arasında *étymologique* bir bağlantıdan söz etmemiştir. Ancak, *örke* biçimini *ölke* 'düven ile boyunduruk arasındaki ok' biçimiyle birleştirmek gerekir, sanıyoruz.

Yazar, bu bölümde (118. s.), 'düven oku'-na verilen *sürütgü* adını da almıştır, ancak bu adı yanlışlıkla *sürütge* olarak yazmıştır.

Son olarak Daher (118, 119. s.), Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılan *anadut* 'harmanlarda sap, deste, demet atmak için kullanılan üç parmaklı aygıt' adının birçok biçimlerini vermiştir. Ancak, bu adın Rumcadan geldiğini belirtmemiştir.

Bundan başka, yazar (119. s.) *beldenat* 'ekin demetlerini arabaya yüklemek için kullanılan üç çatallı dişren' adını da vermiştir. Ancak, bu adın *beldanat* 'bir çeşit büyük yaba', *bıldanat* 'yaba', *beydanat* gibi biçimlerini saymamıştır. Bu adlarla *anadut* (~ *anadat*, *amanat*...) biçimleri arasında bir bağlantı kurabilir mi, bilmiyoruz.

'Yaba' olarak kullanılan adlara bir katkı olmak üzere *tabantı* 'büyük yaba' adını da verelim.

Anadolu'da kullanılan ekincilik adlarını gözden geçirdikten sonra Daher (119. s.), görüşlerini özet olarak veriyor. Ona göre, Anadolu'da kullanılan belli başlı ekincilik âletlerinin biçimleri Yakın Doğunun çok eski çağlara uzanan geleneğinden kalmıştır. Ana çizgileriyle bu âletler antik Anadolu araçlarına benzer. Buna karşılık âletlerin adları ise kısmen Uzak Doğunun Altay geleneğine dayanır. Bu adlar, alıntılar ve çok sayıda Türk *néologisme*'leriyle bütünlenmiştir. Yazar, son olarak, Anadolu biçim geleneğinin Altay dil geleneğine bağlandığını -altını çizerek - belirtiyor.

Daher'in döne döne üzerinde durduğu bu görüşlere katılmak güçtür. Antik çağda Anadolu'da kullanılan ekincilik araçlarıyla Türklerin kullandıkları âletler arasında birtakım benzerlikler göze çarpabilir. Ancak, eski Anadolu uluslarıyla Türkler arasında bir *continuité*'den söz edilebilir mi? Kaldı ki eski yurtlarından göçüp Anadolu'ya gelen Türkler, ekincilik alanında birçok bilgilere sahip bulunuyorlardı. Meselâ, eski Türkler topraklarını sabanla sürmeyi biliyorlardı. Ekincilik alanında büyük bir yer tutan sabana Türkçe adlar vermişlerdi. Türkçe *ek* kökünden gelen ve bugün yalnız Çuvaşçada kalan *aGa* ve *sap* köküne dayanan ve Türk diyalektlerinde yaygın olarak kullanılan *saban* adları gibi.

Türkler Anadolu'ya gelirken *saban*'ı da getirmişlerdi. Bu duruma

göre, Türkler Anadolu'da eskiden kalma saban tiplerini öğrenme ihtiyacını duyamazlardı.

Daher'in Anadolu biçim geleneğini Altay dil geleneğine bağlamak istemesi, *Wörter und Sachen* yaklaşımına da büsbütün aykırıdır, sanıyoruz. Yazarın dayandığı birleştirmeler de uzun uzun tartışılmaya değer. Meselâ, Doğu Anadolu ağızlarında kullanılan *kotan* adını «Altayca» kuş adlarıyla birleştirmesi inandırıcı olmaktan uzaktır. Yazarın tanıklığına dayanmak istediği kuş adlarının «Altayca» adlar olduğunu kabul edelim. Ancak, *kotan* adı 'saban' veya 'pulluk' olarak «Altay dillerinde» geçmediği gibi, eski Türk kaynaklarında da geçmez. Bu ad bugün Türk diyalektlerinin ancak küçük bir bölümünde saklanmıştır. Azerî alanında kullanılan *k'otan* biçimi ses bakımından da Türkçeye uymaz. Buna göre, *kotan*'ın yerli veya komşu dillerden gelme bir alıntı olduğunu söyleyebiliriz. D.E. Eremeev, *Étnogenez turok* (Moskva 1970) adlı eserinde (235. s.), Doğu Anadolu'da kullanılan *kotan*'ın Ermenice bir alıntı olduğunu söylüyor. Yazar, *kotan*'ın Gürcüce bir alıntı olması ihtimâlden bile söz ediyor. Kürtçede birçok Ermenice alıntı kullanıldığını belirten Eremeev, Türkçede kullanılan *kom*, *kotan*, *petek* gibi birtakım alıntılar için Kürtlerin aracılığından bile söz edilebileceğini belirtiyor.

Bugün yalnız Türkmencede kalan *azal* adının «Altayca» bir ad olması da uzak bir ihtimaldir. Eski bir adın bugün yalnız bir diyalekte saklanması kolay kolay düşünülemez. Bundan başka, bu adın eski kaynaklarda geçmemesi de ağır bir engeldir. Türkmence *azal* adının «Altayca» bir kalıntı olduğu kabul edilse bile bu adın Anadolu'da kullanılmadığı düşünülürse, Altay dil geleneğinin Anadolu'ya uzandığından söz edilebilir mi?

Türkistan'dan gelen Türklerin İran'da ve Anadolu'da birtakım yeni saban tipleriyle karşılaşmaları tabiidir. *Amaç* ve *kotan* gibi. Ancak, eski bir çağda alınan *amaç*'ı kullanan Türkler bugün azalmıştır. Daha yeni çağlarda geçen *kotan* ise Anadolu'da yaygınlık kazanmamıştır. Bugün çok dar bir alanda kalan *kotan*, Türklerin Anadolu'da yerli saban tiplerinden yararlandıklarına tanık olarak kullanılamaz.

Bu durum karşısında Daher'in, Anadolu biçim geleneğinin Altay dil geleneğine bağlandığı yolundaki ana savına katılmak olanaksızdır, sanıyoruz. Bu savı yazarın, eserin en önemli sonucu saydığını da söyleyelim.

Daher, eserinin VI. bölümünde Kâşgarlı Mahmud'un Divanü lûgati't-Türk'ünde geçen ekincilik *terme*'lerini gözden geçiriyor (120-122. s.). Yazar, bu bölümde, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *ainz* 'anız, hububatın biçildikten sonra tarlada kalan köke yakın saplari' sözünü her nedense verme-

miştir. (Brockelmann bu veriyi *äniz* 'Stappelfeld' olarak almıştır.) Ekincilikte 'anız' kavramının rolü ve değeri üzerinde durmak gereksizdir. Türkçede 'ekin biçildikten sonra tarlada kalan sap'-a bugün de *amz* adı verilir. Anadolu ağızlarında *amz* yanında *añz* biçimi de kullanılır. Kâşgarlı Mahmud'un tanıklığına göre, bu sonucu biçim daha eskidir. Kırgızlar da bu biçimi (*añz*) saklamışlardır. Bundan başka, Anadolu'da *amz* (veya *añz*) 'nadasa bırakılan tarla' için de kullanılır.

Bunun gibi, Daher (120. s.) *arıq* 'Fluss, Kanal' sözünü almış, ancak, 'ark' olarak geçen *atız* sözünü saymamıştır. Kâşgarlı Mahmud bu sözün *atızla-* 'ark açmak' türevini de vermiştir. Eski Türklerin 'ark'-a verdikleri bu ad bugün Anadolu ağızlarında geçmez. Ancak, Tarançılar bu adı *ätiz* 'der Acker, des Ackerland' olarak bugüne değin saklamışlardır. Doğu Türkçesinde ise *atiz* 'ein Stück Land, das zur Bewässerung abgeteilt ist' biçimi kalmıştır. Kazaklar ise *atız*'ı 'mit kleinen Hügelchen bedecktes Feld' olarak kullanırlar. Türkmenler *atız*'ı 'evlek' olarak saklamışlardır. G. Clauson (An Etymological Dictionary, 73) Türkmençe *atız*'ı vermemiştir. Anadolu ağızlarında *atız*'ın yerini *evlek* adı almıştır. Eski Türkçe *atız* adının yerine kullanılan bu adın Rumcadan geldiğini biliyoruz.

Daher, Kâşgarlı Mahmud'un eserinde geçen ekincilik *terme*'lerini sayarken 'harman, samanı ayrılmış harman, çeç' olarak kullanılan *örtkün* sözünü de vermemiştir.

Bu örneklere göre, Daher'in Divan'a dayanarak tesbit etmiş olduğu ekincilik *terme*'leri listesi birçok bakımlardan eksiktir.

Yazar, bu bölümün sonunda, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği ana ekincilik *terme*'lerinden bir bölümünün Anadolu Türkçesinde bugün de yaşadığını belirtiyor. Türkçe *Saban*, *sapan*, *boyunduruk*, *değirmen*, *savur-* gibi ekincilik *terme*'leri Anadolu'da bugüne değin kalmıştır. Ancak, 'saban'-a verilen *amaç* adı Anadolu'da artık büsbütün unutulmuştur. 'Bel'-e verilen *ketmen* adı da Anadolu Türkçesinde bugün kullanılmaz. Bunun gibi, *adhır* 'yaba, çatal' adı da Anadolu ağızlarında geçmez. Türkçe *tarı-* 'ackern' kökünün *darı* ve *tarla* gibi türevleri saklanmıssa da, *tarı-* kökü kalmamıştır.

Buna karşılık, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *sibek* 'değirmen taşının üzerinde döndüğü demir' adı Anadolu ağızlarında 'değirmenlerde alt taşın ortasında bulunan demir mihvere, taşların birdenbire aşınmaması için, geçirilen tahta bir aygıt' olarak kalmıştır.

Kâşgarlı Mahmud'un verdiği ekincilik *terme*'lerini toplayan yazar, *teğirme* 'Mühlstein' ve *teğirmen* 'Mühle, Mühlstein' biçimlerini almıssa da,

'un' gibi önemli bir kavramı göz önüne almamıştır. Çağdaş Türk diyalektlerinde de bu kavram *un* olarak kalmıştır. Yalnız Çuvaşlar *un*'un karşılığı olarak *sânâw* biçimini kullanırlar. Televütlerin 'un' a verdikleri ad (*qulur*) Moğolca bir alıntıdır. Ancak, Televütler *qulur* yanında Türkçe *un*'u da bilirler.

Bundan başka, Daher, Kâşgarlı Mahmud'un verdiği *talqan* 'kavrulmuş dövülmüş arpa' sözünü de saymamıştır. Brockelmann bu veriyi 'gestossene und geröstete Gerste' olarak vermiştir. Radloff'a göre, çağdaş Türk diyalektlerinin bir bölümünde *talqan* 'geröstete kleine gestossene Gerste', 'geröstetes Gerstenmehl, Gerstenmehl' ve 'ein Gericht aus geröstetem Gerstenmehl und Butter' olarak kullanılır. G.J. Ramstedt, Etymologisches (Finnisch-Ugrische Forschungen VII, 1909, 53 - 55) adlı küçük yazısında, Fince *talkkuna*, Rusça *tolokno*, Moğolca *t'alxo*, Afganca *tal-xân* biçimleriyle Türkçe *talqan* adı üzerinde durmuştu. Ondan sonra J.J. Mikkola da «Wörter und Sachen» dergisinde (III, 84 - 87) Ramstedt'le tartışmıştı.

Yazar, eski Türklerin arpa, buğday veya darıdan yaptıkları içkileri de göz önüne almamıştır. Kâşgarlı Mahmud, Türklerin *ağartgu* 'buğdaydan yapılan bir içki', *boza* 'darıdan yapılan bir içki', *buwsum* 'darıdan yapılan bir içki' gibi birçok içkilerinden söz etmiştir. Çağdaş Türkler de arpadan birtakım içkiler yaparlar. Meselâ Televüt ve Şorlar, arpadan yaptıkları bir içkiye *abırtqı* 'eine Art Bier aus Gerste' adını verirler. Televütler *örtı* 'eine Art Bier' adını da kullanırlar. Altay Türkleri ise *wırtqı* 'ein Getränk, das aus Gerste bereitet wird' biçimini kullanırlar.

Eserinin VII. bölümünde (123 - 148. s.) Daher, İran'da, Harezmi'de, Türkmenistan'da, Kafkasya'da, Karadeniz çevresinde ve Tataristan'da ekincilik alanında yapılan çalışmaları ve kullanılan araçları gözden geçiriyor. Bu bölümün sonunda (143 - 148. s.), Tatarcada kullanılan birtakım ekincilik âletlerinin kökeni üzerinde de duruyor. Bu âletlerin adlarıyla ilgili *étymologique* problemleri tartışmak isterdik. Meselâ Tatarca *törän* 'Pflugschar' adının kökenine değinmek ihtiyacını duyardık. Bu ad Nogaycada *türen* 'saban demiri' olarak kullanılır. Üsküdar'da tesbit edilen *türen* 'saban demiri' biçimi, göçmenlerden alınmıştır. Daher (144-145. s.) Kumanca *turan* 'ein eiserner Pflug' biçimini Radloff'tan almıştır. Ancak, K. Grönbech (Komanisches Wörterbuch. Kopenhagen 1942) bu veriyi vermemiştir. (Daher, Grönbech'in Kumanca sözlüğünü kullanmamıştır.) Bu adı ortak bir Türkçe ad sayan Daher'in inancına katılmıyoruz... Ancak, normal bir değerlendirme yazısının sınırını aşmış bulunan bu yazıyı daha

çok uzatmamak için, bunu başka bir yazıya bırakıyoruz. Son olarak, Tatarcada 'harman'-a verilen *ındır* adı üzerinde duralım.

Çağdaş Türk diyalektlerinin bir bölümünde 'harman'-a *harman* veya *harman* adı verilir. Kara Kalpaklar bu adı *qırman* olarak kullanırlar. Anadolu ağızlarında 'harman'-a *gem* adı da verilir. Ancak, *gem* daha çok 'düven' olarak kullanılır. Yalnız Anadolu'da kullanılan bu adın kökenini bilmiyoruz. Ancak, *harman* (~ *harman*) adı Farsçadan alınmıştır (Farsça *hermen* 'yığın, harman, tahıl yığını'). Ancak, bu *terme*'in Türk diyalektlerinde büyük bir yaygınlık kazanmadığını biliyoruz. Çağdaş Türk diyalektlerinde 'harman'-a daha çok *ındır* adı verilir. Bizim bildiğimize göre, *ındır* adı Anadolu'da yalnız bir yerde (Kayseri'de) geçer. Daher, düven ve harmanla ilgili Türkçe *terme*'leri sayarken bu veriyi vermişti (117. s.). Yalnız, yazar, bu verinin göçmenlerden alındığını belirtmemiştir. Çağdaş Türkler *ındır* adı yanında *irtin* (ve *irtin*) biçimini de kullanırlar. Daher, Başkurtların *ırzın* biçimini kullandıklarını da bildiriyor. Bundan başka, yazar, Şorların kullandığı *irtin* biçimini de veriyor. Ancak, Şorların *irtin* yanında *ürtün* biçimini de kullandıklarını biliyoruz. (Bu biçim Daher'in gözünden kaçmıştır.) Balkarlar da 'harman'-a *ındır* adını verirler. Karaylar ise *ındır* 'Tenne' (Kowalski) biçimini kullanırlar. Daher'in verilerini bütünlemek için, Codex Cumanicus'ta geçen *ındır* 'Tenne' biçimini de sayalım (K. Grönbech, Komanisches Wörterbuch, 273). Bundan başka, bu adın Kıpçakçada kullanıldığını da söyleyelim. Ebû-Hayyân'ın Kitâbü'l-ıdrâk li lisâni'l-Etrâk adlı eserinde (A. Caferoğlu bas. *10) geçen bu veriyi Clauson, *étymologique* sözlüğünde *irdin* olarak yazmıştır. (Caferoğlu bu veriyi endekse almamıştır.) Daher, Kâşgarlı Mahmud'un sakladığı ilginç bir veriyi de gözden kaçırmıştır. (Yazar, Kâşgarlı Mahmud'un eserinde geçen ekincilik *terme*'lerini sayarken de bu veriyi almamıştır.) Divanü lûgati't-Türk yazarına göre, eski Türkler 'harman, samanı ayrılmış harman, çeç' için *örtkün* adını kullanıyorlardı. Brockelmann (236. s.) bu veriyi *ürt(ü)gün* 'Ernte, Gartenbinden, Garbe, Getreidehaufen' olarak vermiştir. Drevnetyurkskiy slovar' yazarları ise *örtgün* (ve *örtkün*) olarak vermişlerdir. Bu adı İbnü-Mühennâ da saklamıştır. Aptullah Battal [Taymas] (İbnü-Mühennâ lûgati. İstanbul 1934. 56. s.) onun sakladığı veriyi *örtkün* olarak yazmıştır. Bu ad üzerine daha çok bilgi almak için Clauson'ın *étymologique* sözlüğüne bakınız (206. s. s. v. *örtgün*).

Tatarca *ındır* adının kökenine gelince : Daher (146. s.), Türk diyalektlerinde kullanılan *ırzın*, *irtin*, *irtin* biçimlerine dayanarak *ındır* adının **ardan* biçiminden çıktığını söylüyor. Ancak, yazar **ardan* biçiminin hangi kökten geldiğini belirtmediği gibi, **ardan* > *ındır* gelişmesi üzerinde

de durmuyor. Yalnız, *ındır* adının kök olarak (ursprünglich) 'düz yer' anlamına gelmesi gerektiğini belirtiyor. Çuvaşça *item*, *yətəm* 'Tenne, Dreschtenne' adını göz önünde tutan Daher'e göre, Tatarca *idän* 'der Fussboden, die Diele' biçimi eski bir Bulgarca alıntı olabilir. Tatarcada Çuvaşçadan gelme birtakım alıntılar bulunduğunu biliyoruz. Meselâ, Tatarca *börây* 'der Spelt' sözü eski bir Çuvaşça alıntıdır (Çuvaşça *pəri* 'Spelt'). Ancak, *idän* adı yalnız Tatarcada kullanılan bir ad değildir. Bu ad, Başkurtçada *izen* olarak geçtiği gibi, Kara Kalpakçada da *eden* biçiminde kullanılır. Eski bir Bulgarca alıntının Kara Kalpakçada kullanılması kolay kolay düşünülemez.

Televüt ve Sagaylar 'harman'a-a *idirgän* 'die Tenne' adını verirler. Televütler *idirgän* biçimi yanında *ädirgän* biçimini de kullanırlar. Ancak, métathèse imkânlarına mukabil, bu biçimlerin *ındır* (~**indir*) ve *ırtın* (~**irtin*, **irdin*) biçimleriyle birleştirilmesinden söz edilemez.

Macarcada 'harman'a verilen *szérü* adı da Türk ekinciliğinin eskiliği bakımından önemli bir veridir, (Z. Gombocz, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache, 185. madde). Son olarak Prof. L. Ligeti (A török szófejtés és török jövevényyszavaink. Magyar Nyelv LIV, 1958, 435-450, LV, 1959, 451-457) bu adın kökenini yeni verilerle güçlendirmiştir.

Daher, bu bölümün sonunda (147 - 148. s.), Tatar diyalekt ve ağızlarında 'ekin demeti', 'ot yığını' ve 'ekin yığını' için birçok adlar kullandığını yazıyor. One göre, bu kavramları özel olarak araştırmaya değer.

Anadolu Türkçesi de bu bakımdan zengindir. Meselâ, *çeç* 'harman savrulduktan sonra kalan tahıl yığını', *loda* 'yığını', *noda* 'üstü toprakla örtülmüş saman yığını', *deste*, *demet*, *külte* 'deste, demet', *bağlam* 'deste, demet', *dokurcun* 'ekin yığını', *tnaz* 'savrulmak için yapılan dövülmüş ekin yığını' gibi adlar kullanılır. Bu *terme*'lerden bir bölümü yabancı dillerden alınmıştır. Türkçe *çeç*, *demet*, *deste*, *loda*, *noda*, *tnaz* gibi. Buna karşılık, Türkçe adlar da vardır. Anadolu ağızlarında yaygın olarak geçen *külte* gibi. Bu adın birçok Türk diyalektlerinde kullanıldığını biliyoruz : Karayca *k'ult'a* 'Garbe' (T. Kowalski, Karaimische Texte im Dialekt von Troki, Kraków 1929. 225), Karaçayca *kültre* 'Garbe' (Pröhle : Keleti Szemle X, 112), Balkarca *gülte* 'Garbe' (Pröhle: Keleti Szemle XV, 221) gibi.

Türk diyalektlerinde bunlara benzer birçok adlar daha vardır. Kazakça *dombay* 'der Schober', Tatarca *kibän* 'der Schober', Çuvaşça *kaBan* 'grosser (Getreide od. Heu-) Schober (rund, mit konischer Spitze)', Ta-

tarca *kübbü* 'kleiner Heuhaufen' (G. Bálint), Çuvaşça *kuBa* 'Haufen, Heuhaufen' (Paasonen), Şorca *qobu* 'die Garbe' gibi. Bu bakımdan Tatarca *boğol* 'der Heuschober' adı da ilginçtir. Türk diyalektlerinde *puğul* 'der Heuschober, der Heuhaufen' (> *pül* 'der Heuhaufen') ve *muğul* 'der Heuhaufen' biçimleri de geçer. Bunlardan başka, bu ad Yakutçada da *buğul* 'Heuschober' olarak kullanılır.

Türk ekinciliğinden söz edilirken Türkçe *kavuz* 'die Hülse oder Spreu von der Hirse', *kepek*, Kara Kalpakça *kepek*, Kazakça *kebäk*, Tatarca *ki-bäk* 'die Spreu', Televütçe, Şorca *sā* 'die Hülse, die Spreu', Tatarca *ärbä* 'die Spreu, Hülsen (die nach dem Dreschen übrig bleiben)', Altayca *qōzo* 'kesmik', Kara Kalpakça *topan* 'kesmik', Kara Kalpakça *uşık* 'çalkantı', Tatarca *şçşq* 'die Spreu (das was beim Worfeln fortfliegt)', Başkurtça *osoq*, Türkmençe *ucuç* 'çalkantı', Hakasça *uçux* 'çalkantı', Kırgızca *uçqun* 'çalkantı' gibi *terme*'ler de tanık olarak göz önünde tutulabilir. Türkçe *uç-* kökünden gelen *uçuç* adı Macarcaya da *ocsú* 'Spreu' olarak geçmiştir (Z. Gombocz, Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache, 145. madde). Prof. L. Ligeti, A török szófejtés és török jövevényiszavaink (Magyar Nyelv LV, 1959, 451-457) adlı yazısında (456-457. s.), Macarca *ocsú*'nun etimolojisini yeni verilerle güçlendirmiştir.

Daher, eserinde yalnız ekincilik âletlerinin adları üzerinde durduğu için bu *terme*'lere değinmemiştir. Yalnız, Türk ekinciliği üzerine daha toplu bir fikir vermek için bu *terme*'leri de göz önünde tutmak gerekir.

Kitabın VIII. bölümünde (149-151. s.) Daher, çalışmasının sonuçlarını özetlemiştir.

Son olarak yazar, kullandığı kaynakları (ve kısaltmaları) vermiştir (152 - 157. s.).

Eseri gözden geçirirken yazarın, Prof. Andreas Tietze'nin yalnız iki yazısından yararlandığını söylemiştik. Prof. Tietze'nin «Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch» (Jean Deny armağanı. Ankara 1958. 255-333) adlı yazısında da ekincilikle ilgili birçok bilgiler verilmiştir. Bunun gibi, onun «Persian loanwords in anatolian Turkish» (Oriens XX, 1969, s. 198-215) adlı yazısında da bu yolda birtakım veriler vardır.

Daher, G. Meyer'in eski eserini de görmemiştir (Türkische Studien. I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen, Wien 1893).

Bu çalışmalarda Anadolu Türklüğünün ekinciliği üzerine dağınık olarak birtakım bilgiler verilmiştir. Buna karşılık Daher'in, E. Bozkaya'nın

«Untersuchungen der landwirtschaftlichen Geräte ... Anatoliens» (Ankara 1936) adlı çalışmasından habersiz kalması büyük bir eksiktir. Adından da anlaşılacağı gibi, Bozkaya'nın çalışması doğrudan doğruya Anadolu'da kullanılan ekincilik araçlarıyla ilgilidir.

Türklerin, Anadolu Türklerinin ekincilik alanındaki çalışmalarıyla ilgili ilmi araştırmaların azlığı düşünülürse, Daher'in eserinin bu yolda yapılmış değerli bir deneme olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Hasan Eren